

Az agrártársadalom civil szervezeteinek anyagi viszonyai az 1940-es években

© Szóró Ilona

Könyvtárellátó Nonprofit Kft.

szoro.ilona@kello.hu

A 20. század első felében az agrárvidékeken nagy számban alakuló olvasókörök a helyi közösség autonóm szervezetei voltak. Az egyesületek széleskörű társadalmi és művelődési tevékenységet folytattak, felléptek a lakossági érdekek képviselésében és biztosították a szabadidő kulturált eltöltését. Ennek során jelentősebb állami, községi pénzügyi támogatásra nem számíthattak, működésük finanszírozásában az általában szerény körülmények között élő tagságuk anyagi lehetőségeire támaszkodtak. A kormányzat főként könyvjuttatással segítette az olvasókörök működését, illetve az egyesületekben zajló tanfolyamok előadójának tiszteletdíját fizette. A települések vezetése gyakran kedvezményes fűtő- és világítóanyagot juttatott az egyesületeknek. Az olvasókörökben kialakult szokásokhoz hozzátartozott, hogy a vezetőség tagjai anyagi többletterheket vállaltak a működés biztosítása érdekében. Nem éltek a tagsági kedvezményekkel, rendszeresen felülfizették a rendezvényi belépőket, kisebb adományokat tettek, vagy ha váratlan kiadás merült fel, megelőlegezték az egyesületnek a szükséges pénzmennyiséget. (Nagy, 1975:385).

A II. világháború súlyos anyagi megpróbáltatást jelentett az agrártársadalom civil szervezetei számára is. A harci cselekmények következtében számos épület megrongálódott, az egyesületek felszerelésének jelentős része elpusztult. Egyes épületeket bomba vagy tűzérzési találat ért, másutt a beszállásolt katonaság feltüzelt a könyvtár anyagát és a bútort. A megszálló haderők, vagy egyes környékbeli lakosok elvitték a köri székházban talált pénzt, széthordták a felszerelés értékesebb darabjait, (mezőgazdasági eszközöket, rádiót, faliórát, edényeket stb.), az ott tárolt italkészletet, tűzifát, petróleumot. Ahol a köri épületben gondnoki lakás is volt, illetve a székházhoz tartozó műhely, üzlet bérlője helyben lakott, ott a személyes jelenlét valamivel nagyobb esélyt biztosított az egyesületi vagyon védelmére, de sokszor az sem segített az önkényes igénybevétellel, vagy a fosztogatással szemben (BKML Bajaszentistváni OK, 1945. május 21.).

A háborús viszonyok kimerítették az egyesületi tagság személyes anyagi tartalékait is. A helyi lakosság köréből sokan katonai szolgálatot teljesítettek, vagy hadifogságban voltak. A gazdaság művelését, a termények értékesítését a hosszan elhúzódó harcok megnehezítették. A magyar hatóságok által előírt beszolgáltatás, majd a megszálló szovjet erők rekvirálásai minden falusi, tanyai ember számára komoly anyagi nehézséget okoztak. Ennek nyomán az olvasókörök elestek azoktól a kisebb alkalmankénti adományoktól is, amelyeket korábban a környék módosabb gazdáitól, tehetősebb polgáraitól kaptak. Még a tagdíj beszedése is alapvető gondokat okozott, sokan egyáltalán nem tudtak fizetni, vagy halasztást, illetve részletfizetési lehetőséget kértek (Beck, 1985:299; Simándi, 1947:750–751).

Az olvasókörök vagyona, száz egyesület pénzügyi adatai alapján 3000 és 25 000 Ft között alakult. A vagyon legjelentősebb részét a közös ingatlan, a székház

képezte. Valamennyi egyesület törekedett a saját otthon megteremtésére. Néhány városi kör csak bérelt helyiségekkel rendelkezett, a külterületen pedig előfordult, hogy a szervezetek iskolák vagy valamilyen más létesítmény üres termeit használták. Az 1940-es évekre azonban a legtöbb olvasókör saját házat épített vagy vásárolt. Az egyesületi székházakhoz gyakran tartozott gondnoki lakás, illetve különböző műhely vagy üzlethelyiség. A falusi vagy külterületi olvasókörök egy része kisebb szántófölddel vagy kerttel is rendelkezett. Az egyesületi ingatlanok, értékük szerint általában három nagyobb csoportba tartoztak. A 2-3 helyiséges, kis külterületi épületek, illetve a belterületen vásárolt házrészek értéke 1947-ben 2-3000 Ft körül alakult. A tanyavilág nagyobb körű épületei többségükben 6-8000 Ft értéket képviseltek. Végül, a jelentősebb városi ingatlanok és községi körű székházak értéke 12–15 000 Ft körül mozgott, de egyes esetekben még ezt is meghaladhatta (Virág, 1977:776; Hajdú, 1977:34).

Az ingó vagyon egyik csoportját a székház berendezése és felszerelése jelentette, amely a nagyobb közösségi rendezvények igényei szerint alakult, és főbb elemeit a székek és asztalok, szekrények és tároló ládák, főző és tálaló edények, illetve a nagyterembe beépített színpad képezte. Az egyesületek egy része, ahol tehetett, mezőgazdasági eszközöket, gépeket vásárolt, melyeket a tagok közösen használtak, és amelyeket másoknak is kölcsönadtak megfelelő bérleti díj ellenében. A könyvtárak törzsállományát az olvasókörök az 1920-as, 1930-as években a kormányzattól, illetve más országos művelődési vagy szakmai szervezettől kapták, de anyagi lehetőségeikhez mérten igyekeztek azt folyamatosan gyarapítani. Az ingó vagyon, a berendezés és a felszerelés értéke viszonylag szerény volt, rendszerint 1000 és 3000 Ft között mozgott. A nagyobb ingatlanokhoz egyébként nem feltétlenül párosult drágább felszerelés is. Az épület méretében, jellegében ugyanis inkább az egyesületek régi anyagi lehetőségei tükröződtek, illetve az a támogatás, melyeket a kör a korábbi évtizedekben kapott. A felszerelés nagysága, értéke viszont sokkal inkább összefüggött az szervezetek aktuális anyagi helyzetével. A gyulai Benedekvárosi Olvasókör épülete 1949-ben 15 000 Ft értéket képviselt, ingóságai pedig 2000 Ft-ot tettek ki, a hódmezővásárhelyi Bodzásparti egyesület ingatlana csak 5000 Ft-ot, a felszerelése viszont 3000 Ft-ot ért (CSML Hódmezővásárhely, Polgm. 1299/1949; BML Gyula Benedekvárosi OK, 1949. január 6.).

Az olvasóköröknél a gazdálkodással kapcsolatos döntések a választmányi gyűléseken születtek. A nagyobb horderejű pénzügyi lépéseknél, az épülettel, vagy az alapvető felszereléssel kapcsolatos kérdésekben viszont mindig a közgyűlés volt az illetékes. A napi gazdasági ügyek bonyolítása az elnök, az alelnök és a pénztáros feladatkörébe tartozott. Ezek azonban folyamatosan beszámoltak a pénzügyi lépésekről a vezetőség többi tagjának, illetve a választmánynak. Az év eleji közgyűlésen a tagság jóváhagyásával meghatározták, hogy milyen egyesületi feladatokra, programokra kerül majd sor, és azokhoz milyen nagyságrendű bevétel vagy kiadás kapcsolódik. Tételes pénzügyi előirányzatot azonban általában nem állítottak össze. 1947-től változott a helyzet, mert a központi rendelkezések a költségvetés és a zárszámadás elkészítéséhez kötötték a körök működésének engedélyezését. A szervezetek a kötelező költségvetés összeállítását azonban továbbra is pusztán adminisztrációs formaságnak tekintették. Ezért a körök tényleges évi pénzforgalma általában jelentős mértékben eltért a közigazgatási hatóságok sürgetésére elkészült hivatalos pénzügyi előirányzattól. A szarvasi Csabai-úti Olvasókör 1948-as költségvetése 596 Ft bevételt és kiadást tartalmazott, a valóságban viszont az egyesületnek 2803 Ft bevétele és 2773 Ft kiadása volt (BML Szarvas Csabai-úti OK, 1948. január 10., 1949. január 5.).

Az éves pénzforgalom nagyságrendje körönként változott. Az italmérést nem folytató egyesületeknél a vizsgált időszakban általában 1000 és 5000 Ft körül alakult, az állandó italmérési joggal rendelkező köröknél viszont esetenként 20–25 000 Ft-ot is elérhetett. A nagy pénzforgalom azonban önmagában még nem biztosított jelentős nyereséget is. A magasabb bevételek ugyanis általában nagy kiadásokkal párosultak, így gyakran előfordult, hogy egy kisebb pénzforgalmat bonyolító kör év végi tiszta jövedelme magasabb volt, mint a 20 000 Ft körüli bruttó bevételt elkönnyvelő egyesületeké. Az egyesületek jelentősebb pénzügyi tartalékokat nem halmoztak fel. Az év végi pénzügyi maradványt a következő esztendőben mindig befektették a napi működésbe, a programok lebonyolításába. Betétkönyvben, pénzforgalmában csak néhány száz forintot tartottak. Ez alól csak az képezett kivételt, ha székházépítésre vagy vásárlásra gyűjtöttek, esetleg nagyobb értékű gazdasági felszerelés beszerzését tervezték. Az 1940-es évek második felében az olvasókörök pénzforgalmának alakulása sajátos tendenciát mutatott. Míg a bevételek összege a körök többségénél évről-évre fokozatosan emelkedett, addig a tiszta nyereség aránya fokozatosan csökkent. Az általában szerény pénzügyi maradvány ellenére az 1940-es évek végéig a legtöbb olvasókör és gazdakör elő tudta teremteni a működéshez szükséges anyagi fedezetet (Stifnerné Szent, 2000:35).

A bevételek legnagyobb hányadát, közel 60–70%-át italmérés és a rendezvények biztosították. Az italokat nagy tételben, viszonylag olcsón szerezték be, és tisztas haszonnal, de a kocsmai árnál olcsóbban árulták a tagoknak, vendégeknek, a kör rendezvényekre ellátogatóknak. Az állandó italmérési joggal nem rendelkező egyesületeknek a különböző rendezvények hozták a legtöbb bevételt. A kulturális programokra, bálókra, a társasvacsorákra, vagy teaestekre megváltott jegyek, és az ilyenkor szokásos kisebb adományok („túlfizetés”) jelentős bevételt biztosítottak. Az 1940-es évek végén, a kiépülő diktatúra időszakában, a független társadalmi egyesületek meggyengítése érdekében a hatóságok gyakran akadályozták a kulturális és szórakoztató rendezvények megtartását. Tudták, hogy a programok nagy szerepet játszanak az anyagi stabilitás megőrzésében, ezért igyekeztek megfosztani a köröket ettől a lehetőségtől (Kuntár, 1970:54; Köteles, 1990:93).

Az olvasóköri bevételek másik nagy csoportját a bérletek képezték. Ez általában az összbevétel 10–15%-át adta. Az egyesület épületének, termeinek alkalmankénti kiadása különböző rendezvényekre, közéleti vagy magáncélú programokra, szinte minden kör bevételi forrásai között ott szerepelt. A II. világháborút követő években gyakran előfordult, hogy az új társadalmi szervezetek, politikai pártok helyi csoportjai még nem rendelkeztek nagyobb befogadóképességű saját helyiséggel, székházzal, ezért a tömegrendezvényeikhez az olvasókörök épületét bérelték ki. A bérleti díjak mértéke településenként eltérő volt. Társadalmi rendezvény esetén általában a fűtés, világítás, takarítás megtérítését kérték, belépőjegyes szórakoztató program esetén azonban már piaci szempontokat vettek figyelembe a szerződések megkötésekor. Az épület, a nagyterem kiadása különböző rendezvényekre nemcsak a közvetlen pénzügyi bevétel miatt volt fontos. Egy-egy közfigyelmet felkeltő, és jól sikerült közéleti esemény vagy nagyszabású családi rendezvény (esküvő) megtartása emelte magának a körnek a presztízsét. Az emberek odafigyeltek rá, a település fontos intézményeként tartották számon, ami fokozta a látogatottságot, a szervezet programjai iránti érdeklődést (Bárdos, 2001:43; Csizmadia, 2006:561).

Számos egyesület székházánál alakítottak ki műhelyt (kovács-, bognár-), üzlethelyiséget (szatócsbolt, tejfelvásárló, borbélyüzlet,) vagy raktárépületet, amit szintén bérbeadással hasznosítottak. Egyes olvasókörök rendelkeztek kisebb mezőgazdasági ingatlanokkal is (szántó, kaszáló, gyümölcsös, veteményeskert),

amelyeket szintén haszonbérbe adtak, növelve ezzel is az egyesület bevételét. Ugyancsak számottevő bérleti díjat hoztak a körök tulajdonában levő mezőgazdasági eszközök, gépek (vetőgép, magtisztító, kultivátor, morzsoló, permetező, pörzsölő). Az eszközöket a tagság kedvezményes díjért használhatta, idegeneknek rendszerint ennek a kétszeresét számították fel. A társas rendezvények miatt a legtöbb egyesület nagyobb mennyiségű főző és tálalóedényt, tányérokat, étkészletet és poharakat tartott. Ezeket is kölcsönadták más szervezeteknek vagy magánszemélyeknek társas vacsorák, lakodalmak alkalmával (Juhász, 1991:47; Király, 1998:118).

A körök bevételei közé tartoztak az ún. játék-díjak: a biliárd, a kugli, a kártya használatáért szedett pénzek is (más játékok, a sakk vagy a dominó használata rendszerint ingyenes volt). Ezekből általában a bevétel 6-8%-a származott. Saját játékeszközt, elsősorban kártyát, a későbbi viták elkerülése érdekében senki nem hozhatott be a körbe, az egyesülettől kellett azt kölcsönözni. A szerencsejáték (a pénzben való játék) természetesen tilos volt. A játék-díjak a második világháborút követő években a legtöbb körnél fokozatosan emelkedtek. A biliárd díja 1946–1947-ben partiként átlagosan 30–50 fillér, óránként pedig 90–120 fillér körül alakult, a kártya használata pedig partiként 20–40 fillérbe került – 1947–1948-ban viszont a biliárdozás után partiként 50–70 fillért, illetve óránként 1,50–2,00 Ft-ot szedtek, a kártyapénz pedig általában egyesületnél 50–80 fillérre emelkedett. Sok helyen különbséget tettek nappali és esti játék között. Este rendszerint valamivel magasabb díjakat szedtek, mert a partikba beszámították a világítás költségét is. Nem kör tagoktól a játékszerek használatáért általában kétszeres pénzt kértek. Mindez, főleg a rendszeressége miatt nem elhanyagolható bevételi forrást jelentett (Beck, 1985:242; Juhász, 1991:48).

A tagdíjak általában szerény bevételt biztosítottak. Ez a tétel teljes befizetés esetén az összbevétel legfeljebb 6–8%-át adta. A tagsági díjakat az egyesületek igyekeztek alacsonyan tartani, hogy ezzel ne akadályozzák a szerényebb anyagi lehetőséggel rendelkező környékbeli emberek belépését. A fizetés könnyítését szolgálta, hogy több egyesületben részletekben, általában negyedévenként kellett teljesíteni. Ez kisebb terhet rótt a tagokra, ugyanakkor tervezhető bevételt jelentett a körnek. Ennek ellenére gyakori volt a tagdíj-hátralék is. Sokan csak késve, terményeik értékesítését követően, az állami és községi pénzügyi kötelezettségek teljesítése után, az év végén tudtak fizetni (Simándi, 1947:750–751; Beck, 1985:299).

A bevételekhez hasonlóan, az olvasókörök éves kiadásának legnagyobb tételét az italmérés, illetve a rendezvények finanszírozása tette ki. A kiadások az alkohol árán kívül az italmérő felszerelés javítását, pótlását és az italmérőnek járó jövedelmet is tartalmazzák. Ez utóbbit általában a nettó bevétel 5–20%-ában állapították meg, attól függően, hogy a felszerelés a kör tulajdona volt, vagy az italmérőé. A rendezvényi kiadások fő tételeit az ételárak, a zene biztosítása, a különböző műsorszámok előkészítése, illetve a meghívott előadók költségei jelentették. A kiadásokat növelték a különböző adók, engedélyek, illetékek, rendőrségi és tűzoltósági díjak, illetve az ezek késedelmes befizetése esetén kirótt bírságok. Különösen a műsoros estekhez kapcsolódott sok fizetnivaló: a vigalmi adótól, a rendőri felügyeleti illetéken át, a zeneszerzői jogdíjakig. 1947-ben megváltozott a kivetés rendszere, és visszavonták a korábbi kedvezményeket is. Az ugrásszerűen megemelkedő tételek késedelmes befizetése miatt számos olvasókört sújtottak nagy bírságokkal. Emellett még egy sor egyéb adófajta növelte az egyesületek kiadásait: forgalmi és fogyasztási adó,

közmunka és illetményadó, egyházi adó, házadó, szesz-illeték, OTI járulék, kiszállási, ellenőrzési díjak stb. (Kecskés, 1947:28–29; Simándi, 1947:750–751).

A körü épületek a háborús rongálódások és a folyamatos elhasználódás miatt gyakran szorultak kisebb-nagyobb javításokra, de a rendszeres karbantartás, meszelés, festés, takarítás a tagság természetes igényeiből is következett. Az épületek rendbetartásának költségei általában 10–15% körüli arányt képviseltek a körök éves kiadásaiban, s csak azért nem kellett erre többet áldozni, mert a tagok a szükséges anyagok részbeni összeadásával és önkéntes munkavállalásukkal mindig jelentősen hozzájárultak ezekhez a munkálatokhoz. A vizsgált időszakban a körök anyagi erejéből jelentősebb építésre általában nem futotta. Néhány helyen kisebb melléképületeket, raktárakat, nyári konyhát létesítettek, más egyesületeknél pedig a hiányzó olvasó- vagy játéktermet toldották hozzá a főépülethez. Új kör emelésére, vagy a régi székház teljes újjáépítésére azonban az 1940-es évek második felében csak 1–2 olvasókör vállalkozott (Juhász, 1991:48; Nemes, 2003:9).

Számottevőek voltak a fűtési és világítási költségek is. Miközben az építkezéssel, tatarozással kapcsolatos kiadások csak 5–10 évenként jelentkeztek, a fűtés és világítás költségét folyamatosan fedezni kellett. Az olvasókörök működésére jellemző sajátosság volt, hogy a tagok elsősorban a mezőgazdasági munka által kevésbé lekötött téli hónapokban, illetve a napi munka után, esténként látogattak el az egyesületi épületbe, ami jelentős fűtési és világítási igénnyel járt (Huszka, 1986:256).

A kulturális kiadások egyik fő tételét a különböző előadásokkal, tanfolyamokkal kapcsolatos költségek tették ki. Bár a hivatalos képzések esetében a tananyagot és az előadók tiszteletdíját a kormányzat fedezte, a többi költség, a tájékoztatás és figyelemfelkeltés, az előadók szállítása, vendégül látása, a vizsgák megszervezése stb. az egyesületekre hárult. Jelentős kiadásokat igényelt az újságok és könyvek beszerzése. Az egyesületek, részint takarékoskodásból, részint, hogy minél többféle lapot megnézhesse általában nem éves előfizetést választottak, hanem csak néhány hónapra rendelték meg az újságokat, és negyedévenként újra döntöttek arról, hogy később melyik lapot járassák. A költségek azonban így is növekedtek, mert az évek során megemelkedett az újságok ára. Magasak voltak a könyvárak is. Illyés Gyula: Puszták népe című műve 1947-ben már 34 Ft-ba került, Mikszáth Kálmán: A fekete város című regénye 50 Ft-ba került – amikor 1 kg kenyér ára 1 Ft, 1 kg marhahúsé 8,40 Ft volt. Az egyesületek többsége legfeljebb évi 2–3 példányt vásárolhatott. A könyvekkel kapcsolatos kiadások közé tartoztak a régi példányok javításának, újrakötésének költségei is. Új könyvek beszerzése híján, ez egyre több pénzt igényelt (Kuntár, 1970:54; Varga, 1985:96–97).

A rendezvényekre fordított összegek aránya 1945 és 1949 között az olvasókörök összkiadásain belül 35–40% körül alakult. Nagyságrendje 1947-ig folyamatosan emelkedett, ezt követően azonban jelentősebb mértékben visszaesett, ami szorosan összefüggött a rendezvények számának 1948-tól tapasztalható csökkenésével. Az adókra, illetékekre fordított összeg aránya a korszak folyamán átlag 20% volt, az évek során azonban fokozatosan emelkedett. Építkezésre, elsősorban a háborús károk helyreállítása érdekében, a korszak kezdetén a kiadások 16–18%-át fordították, ez az arány 1949-re 10–11%-ra csökkent. A fűtés és világítás általában az összkiadás 10–15%-át tette ki. Kulturális célokra az egyesületek a kiadásaik 10%-át szánták. Ez az arány közvetlen a háború után, a helyreállítás és a működés nagy finanszírozási igénye miatt csak 5–6% volt, a korszak végére azonban 10–12%-ra emelkedett (Nagy, 1975:405; Rostás, 1994:6).

A II. világháború után, a nehéz anyagi körülmények ellenére az agrártársadalom civil egyesületei stabil anyagi háttérrel tudtak teremteni a működésükhöz, a

székházak fenntartásához, a sokszínű társadalmi, kulturális, szabadidős program megvalósításához. A megfelelő anyagi háttérrel a vezetőség és a tagság személyes áldozatvállalásával tudták biztosítani. A közösséget szolgáló vagyon és kulturális javak azonban az olvasókörök feloszlása után felprédálódtak. Az épületek többségét, az ingóságok nagy részét a hatalom által preferált társadalmi, politikai szervezetek kapták meg, vagy az erőltetett kollektivizálás során létrehozott tsz-ek tulajdonába került. A következő években ezek megszűnése, átalakulása miatt számos egyesületi székház gazdátlanra vált, állaga leromlott, más épületeket pedig gazdasági célokra (vegyesbolt, gabonaraktár) használtak. Az olvasókörök ingó vagyonának nagy része is elveszett. A könyvtárakat leselejteztek, a felszerelést széthordták. Az egykor gazdag egyesületi életnek látható tárgyi nyoma alig maradt.

Irodalomjegyzék

- BÁRDOS István (2001). *Az Esztergom-belvárosi Olvasókör és Gazdakör Egyesület története*. Esztergom: Városi Gazdakör Egyesület.
- BECK Zoltán (1985). Köri élet Orosháza külterületén. In Tóth József (szerk.), *Az orosházi tanyavilág átalakulása* (pp. 239-313). Orosháza: Orosháza Város Tanácsa.
- BKML: Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Bajaszentistváni Olvasókör jkv.
- BML: Békés Megyei Levéltár Gyula, Benedekvárosi Olvasókör jkv.
- BML: Békés Megyei Levéltár, Szarvasi Csabai-úti Olvasókör jkv.
- CSIZMADIA Imre (2006). *Pirkadattól delelőig*. Budapest: Kairosz.
- CSML: CSONGRÁD MEGYEI LEVÉLTÁR Hódmezővásárhely, Polgármester eln.
- Hajdú Géza (1977). *Vásárhelyi egyletek és könyvtárak 1827-1944*. Szeged: Somogyi Könyvtár.
- HUSZKA Lajos (1986). A Szeged-Szatymazi Gazdakör története II. rész. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, (1), 235-266.
- JUHÁSZ Imre (1991). Olvasókör Hajdúszoboszlón (1892-1949). *Honismeret*, 19 (6), 46-52.
- KECSKÉS János (1947). Mit kóstál egy előadás? *Új Szántás*, 1 (1), 28-29.
- KIRÁLY István (1998). *Balmazújvárosi krónika. A második világháborútól a millicentenáriumig*. Balmazújváros: Csokonai.
- KÖTELES Lajos (1990). A népművelési rendszer átalakítása és a helyi társadalmi-politikai viszonyok néhány összefüggése a Délkelet-Alföldön (1948-49). *Alföldi társadalom*, 1 (1), 83-97.
- KUNTÁR Lajos (1970). Olvasókörök és népkönyvtárak Vas megyében. *Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár Évkönyve*, 21-73.
- KUTAS-tanyai (Sóshalmi) Ifjúsági Egyesület jegyzőkönyve (1911-1984). Kézirat. A Sóshalmi Olvasókör birtokában.
- NAGY Gyula (1975). *Parasztélet a vásárhelyi pusztán*. A Békés Megyei Múzeumok Közleményei 4. Békéscsaba: Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- NEMES Erzsébet (2003). Önszerveződő helyi társadalom, történelmi változások, új formák. Olvasókörök. *Könyvtári Levelező/lap*, 11 (10), 8-11.
- ROSTÁS Istvánné (1994). A vásárhelyi olvasóköri mozgalom. A Belsőerzsébeti Olvasókör története. *A Hónap*, 12 (5), 3-7.
- SIMÁNDI Béla (1947). Tanyai olvasókörök. *Új Szántás*, 1 (12), 750-751.
- STIFNERNÉ SZENTI Csilla (2000). *A Sóshalmi Olvasókör története a jegyzőkönyvek tükrében 1885-1995*. Hódmezővásárhely: Norma Ny.
- VARGA Sándor (1985). *A magyar könyvkiadás és könyvkereskedelem 1945-1957*. Budapest: Gondolat.
- VIRÁGH Ferenc (1977). Olvasókörök Békésben. *Élet és Tudomány*, (25), 774-776.